

*І. Г. Бабець,
к. е. н., докторант,
Національний інститут стратегічних досліджень*

ОЦІНКА РІВНЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Проведено оцінку рівня зовнішньоекономічної безпеки та групування регіонів України за інтегральним індексом безпеки. Проаналізовано основні чинники формування зовнішньоекономічної безпеки на регіональному рівні та визначено заходи для її зміцнення в умовах поглиблення інтеррегіонального співробітництва України.

Evaluating the level of external economic security and grouping regions of Ukraine for an integrated index of safety. The main factors of external security at the regional level analyzed and the measures for its strengthening in terms of intensification of interregional cooperation of Ukraine.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, технологічна залежність, граничні значення індикаторів, інтегральний індекс безпеки, інтеррегіональне співробітництво.

Key words: external economic security, technological dependence, threshold values of indicators, integral index of security, interregional cooperation.

ВСТУП

Особливості участі України в світових інтеграційних процесах та неможливість забезпечення найближчим часом системної інтеграції з Європейським Союзом зумовлюють актуальність запровадження нових моделей міжнародного співробітництва, які створили б умови для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків нашої країни та зміцнення економічної безпеки. Модель структурної інтеграції в межах інтеррегіонального співробітництва як початковий етап системної інтеграції нашої країни до ЄС, є найбільш прийнятною в цих умовах, оскільки передбачає посилення конкурентоспроможності структурних елементів (секторів, галузей економіки) кожного регіону на основі поглиблення міжрегіональних зв'язків та використання переваг трансграничного розташування.

Структурні трансформації, необхідні для реалізації вказаної моделі співробітництва, полягають у покращенні якості складових елементів регіональних соціально-економічних систем та взаємовідношень між ними і мають бути спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії із зовнішніми системами та на збереження здатності регіону до самовідтворення як основи протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. В цих умовах зростає роль зовнішньоекономічної складової економічної безпеки регіонів, що зумовлює актуальність її оцінки та визначення напрямів зміцнення.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам діагностики економічної безпеки на регіональному рівні присвячені праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Особливості формування економічної безпеки гло-

балізованого регіону досліджує Яремко Л.А., при цьому для оцінки безпечності (небезпечності) зовнішньоекономічних зв'язків пропонується система показників залежності регіональної економіки від окремих видів міжнародної економічної діяльності (коефіцієнти експортної/імпоротної, технологічної, фінансової залежності) [1, с. 106—112]. Російськими вченими розроблено загальний алгоритм оцінки регіональних кризових ситуацій та їх впливу на рівень національної економічної безпеки [2, с. 629]; обґрунтовано правила і порядок визначення оцінок стану території з позиції економічної безпеки, які включають діагностику зовнішньоекономічної безпеки регіону за індикативними показниками відношення експорту товарів до обсягів валового регіонального продукту (ВРП), співвідношення обсягів експорту та імпорту товарів, частки імпорту продовольчих товарів у їх споживанні [3, с. 111, 124].

Авторами комплексної моделі оцінки, аналізу та прогнозування економічної безпеки регіону проведено оцінку економічної безпеки Харківської області з врахуванням загроз зміни добробуту населення, спаду виробництва, зміни демографічної ситуації, соціальної напруженості, криміналізації економіки [4, с. 111—122].

Для оцінки зовнішньоекономічної безпеки на регіональному рівні З.Герасимчук використовує індекс зовнішньоекономічної відкритості регіону, який включає коефіцієнт відкритості економіки регіону (частка зовнішньоторговельного обороту у валовій доданій вартості (ВДВ)), показник відношення імпорту до експорту, частку експорту (імпорту) у ВДВ, та на основі розрахунку вказаного індексу проводить групування регіонів України за станом небез-

пеки, ризику, загрози і безпеки відносно цього показника [5, с. 64, 85].

Незважаючи на те, що у наукових публікаціях обґрунтовуються методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки регіону, на нашу думку, недостатньо розроблено залишається методика оцінки зовнішньоекономічної безпеки, яка базується на визначенні показників відкритості регіону і не враховує якісних характеристик зовнішньоторговельної діяльності, а також відсутні комплексні дослідження стану зовнішньоекономічної безпеки на регіональному рівні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки регіонів України та визначення заходів для її зміцнення. Завдання дослідження передбачають: формування множини індикаторів зовнішньоекономічної безпеки регіону, розрахунок характеристичних значень індикаторів та їх нормалізацію, визначення вагових коефіцієнтів, розрахунок інтегрального індексу за регіонами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для оцінки зовнішньоекономічної безпеки регіонів застосуємо методику розрахунку рівня економічної безпеки України [6], в яку внесемо деякі доповнення, що дозволять врахувати особливості регіональної зовнішньої торгівлі та її якісні характеристики. Методика для розрахунку рівня економічної безпеки держави включає такі індикатори стану зовнішньоекономічної безпеки: (1) частка імпорту у внутрішньому споживанні держави; (2) частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні держави; (3) питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту у загальному обсязі експорту товарів; (4) питома вага провідної країни-партнера у загальному обсязі зовнішньої торгівлі; (5) коефіцієнт покриття імпорту експортом; (6) відношення обсягу експорту/імпорту до ВВП [6]. Перші два індикатори з цього переліку доцільно застосовувати для оцінки економічної безпеки на макrorівні, тому до множини індикаторів зовнішньоекономічної безпеки регіону включимо лише 4-ий, 5-ий і 6-ий показники.

Крім цього, для більш точної оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки регіону використаємо індикатори, які дозволять оцінити не лише кількісні характеристики зовнішньоекономічної діяльності, але і якісні, оскільки вони враховують науково-технологічну складову. Тому замість 3-го показника включимо такі індикатори: частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів (відношення обсягів високотехнологічного експорту (імпорту) до загальних обсягів експорту (імпорту) товарів); частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку; коефіцієнт технологічної залежності (відношення обсягів імпорту та експорту високотехнологічної продукції).

Значення індикаторів x_i розраховуємо за даними регіональних упорядкованих статистик про зовнішньоекономічну та інноваційну діяльність і здійснюємо їх нормування, тобто пере-

ходимо до масштабу вимірювань, за якого "найкращому" значенню індикатора відповідає 1, "найгіршому" — 0. При цьому, з метою забезпечення однакової інформаційної спрямованості показників поділяємо їх на стимулятори та дестимулятори (табл. 1).

Згідно методики оцінки рівня економічної безпеки України нормовані значення показників-стимуляторів розраховуємо як відношення статистичного значення індикатора до граничного [6]:

$$z_i = \frac{x_i}{x_{omt}} \quad (1),$$

де x_i — значення індикатора, розраховане за даними регіональних статистичних управлінь; x_{omt} — граничне значення індикатора (у наших розрахунках згідно табл. 1).

Для показників-дестимуляторів застосовується обернене співвідношення: граничне значення індикатора поділити на статистичне значення цього показника. В обох випадках нормований показник приймаємо як рівний 1, якщо статистичне значення індикатора дорівнює оптимальному. Нормовані значення показників зовнішньоекономічної безпеки регіонів України за 2009 р. наведені у табл. 2.

Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів, поданий у табл. 2, розрахований як:

$$I_{ЗБезп} = \sum_{i=1}^b a_i \times z_i, \quad (2)$$

де a_i — вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску і-го показника в інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіону (подані у табл. 1); z_i — нормовані значення вхідних показників x_i [6].

Як видно з табл. 2, Одеська, Київська області та м. Київ сформували групу регіонів з небезпечним станом зовнішньоторговельної діяльності та найнижчим рівнем зовнішньоекономічної безпеки, про що свідчать найменші значення індексів — 0,436; 0,594 і 0,504 відповідно. Регіони, у яких значення індексу знаходиться в межах 0,6—0,85, віднесемо до групи із загрозливим (передкризовим) станом зовнішньоекономічної безпеки. Нормальному (безпечному) стану зовнішньоекономічної діяльності відповідає значення індексу від 0,86 до 1. Найвищий рівень зовнішньоекономічної безпеки у Кіровоградській області, де усі індикатори знаходяться в безпечних межах, зокрема: коефіцієнт покриття експортом імпорту — 1,83; частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку — 32,2%; коефіцієнт технологічної залежності — 0,06; частка високотехнологічної продукції в експорті товарів — 16%; коефіцієнт імпоротної залежності — 10,3%.

Порівнюючи значення індексів зовнішньоекономічної безпеки регіонів у 2009 р. і 2008 р. (рис. 1), зробимо висновок про існування негативної тенденції до поглиблення кризового (небезпечного) стану в Одеській, Київській областях та м. Києві, що пов'язано передусім зі зростанням технологічної залежності і погіршенням структури експорту вна-

Таблиця 1. Граничні значення та вагові коефіцієнти індикаторів зовнішньоекономічної безпеки регіону

№ з/п	Назва індикатора	Характер впливу на рівень безпеки	Граничне значення, x_{omt}	Ваговий коефіцієнт, a_i^{**}
1	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	стимулятор	не менше 1	0,129
2	Частка провідної країни-партнера у загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	дестимулятор	не більше 30%	0,069
3	Коефіцієнт експортної залежності	дестимулятор	не більше 30%	0,094
4	Коефіцієнт імпоротної залежності	дестимулятор	не більше 30%	0,162
5	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, %	стимулятор	*не менше 30%	0,125
6	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	стимулятор	*не менше 15%	0,118
7	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	дестимулятор	*не більше 20%	0,139
8	Коефіцієнт технологічної залежності	дестимулятор	*не більше 1	0,164

* граничні значення показників визначено автором на основі експертної оцінки та з урахуванням середніх значень цих показників в Україні та країнах ЄС

** значення вагових коефіцієнтів розраховані автором за результатами опитування експертів.

Таблиця 2. Нормовані значення індикаторів та інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів України у 2009 р.

Регіони	Коефіцієнт покриття експортом імпорту (z_1)	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі (z_2)	Коефіцієнт експортної залежності (z_3)	Коефіцієнт імпоротної залежності (z_4)	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку (z_5)	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів (z_6)	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів (z_7)	Коефіцієнт технологічної залежності (z_8)	Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки, $I_{ЗБезп}$
АР Крим	1	1	1	1	1	0,21	1	1	0,9070
Вінницька область	1	1	1	1	0,49	0,18	1	0,9	0,8234
Волинська область	0,78	1	1	0,87	0	1	1	1	0,8254
Дніпропетровська обл.	1	1	0,59	0,74	0,91	0,79	1	0,29	0,7672
Донецька область	1	1	0,36	1	1	0,04	1	1	0,8275
Житомирська область	1	1	1	1	0,9	1	0,89	0,7	0,9229
Закарпатська область	0,84	1	0,43	0,42	1	1	0,46	1	0,7569
Запорізька область	1	0,81	0,42	0,95	1	0,77	1	1	0,8978
Ів.-Франківська область	0,92	1	1	1	0,02	0,44	1	0,7	0,7519
Київська область	0,48	1	0,88	0,5	1	0,19	1	0,08	0,5940
Кіровоградська область	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Луганська область	0,95	0,4	0,69	0,53	1	0,05	1	1	0,7357
Львівська область	0,49	1	1	0,69	0,13	1	1	0,9	0,7584
Миколаївська область	1	1	0,38	0,8	1	0,02	1	1	0,7946
Одеська область	0,4	1	0,57	0,42	0	0,26	1	0,15	0,4365
Полтавська область	1	1	0,84	1	1	0,35	1	1	0,9086
Рівненська область	0,88	1	1	1	0,84	0,5	1	0,47	0,8186
Сумська область	1	0,68	0,71	1	0,29	0,13	1	1	0,7599
Тернопільська область	0,68	1	1	1	0,33	1	0,84	0,8	0,8195
Харківська область	0,81	0,68	1	1	1	1	1	1	0,9534
Херсонська область	1	1	1	1	0,8	0,79	1	1	0,9503
Хмельницька область	0,6	1	1	1	0	1	0,42	0,9	0,7256
Черкаська область	1	1	1	1	0,65	0,19	1	1	0,8609
Чернівецька область	0,99	1	1	1	1	0,47	1	1	0,9364
Чернігівська область	0,87	1	1	1	1	0,19	1	1	0,8879
м. Київ	0,29	0,86	0,59	0,21	0,78	0,47	1	0,16	0,5044
м. Севастополь	1	0,9	1	1	1	0,41	1	1	0,9238

* розраховано автором за даними головних управлінь статистики в регіонах України.

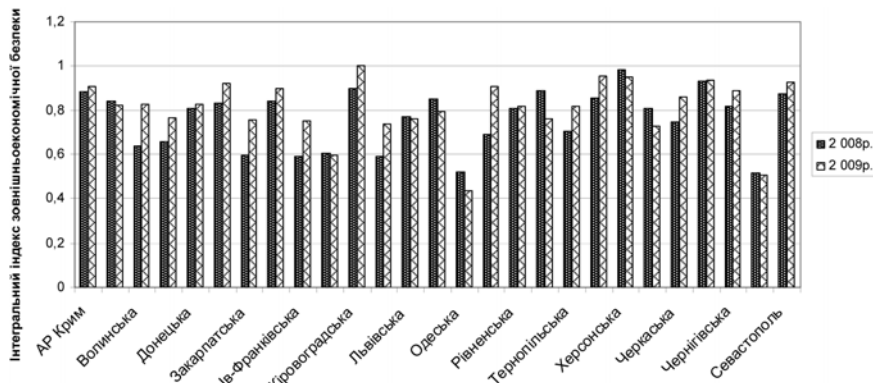

рис. 1. Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів України у 2008–2009 рр.

Розраховано автором за даними головних управлінь статистики в регіонах України

лідок зменшення частки високотехнологічної продукції. Разом з тим, варто наголосити, що покращення аналогічних показників, яке відбулося у 2009 р. у Житомирській, Запорізькій, Полтавській, Черкаській і Чернівецькій областях, сприяло підвищенню рівня зовнішньоекономічної безпеки в цих регіонах до безпечного стану. Наприклад, у Полтавській області коефіцієнт технологічної залежності зменшився з 1,87 до 0,76, у Житомирській області — з 1,79 до 1,43, а частка високотехнологічної продукції в експорті товарів у цих регіонах зростає з 1,4% до 5,3% та з 14,2% до 15,1% відповідно.

Отже, через відсутність міцної науково-технічної основи міжнародного співробітництва відбувається погіршення структури зовнішньої торгівлі та зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зарубіжних ринках, що, своєю чергою, зумовлює низький рівень зовнішньоекономічної безпеки окремих регіонів України. Поряд з цим, слід відзначити тенденції до посилення науково-технологічної складової зовнішньої торгівлі в тих регіонах, де ефективно використовується інноваційний потенціал, наприклад, у Харківській області. В цих умовах основою зміцнення зовнішньоекономічної безпеки може стати поглиблення міжрегіонального науково-технічного співробітництва вітчизняних регіонів як всередині країни, так і з країнами ЄС, що дозволить підвищити конкурентоспроможність їх міжнародної співпраці.

Активізація інтеррегіонального співробітництва на основі реалізації міжнародних науково-технічних проєктів, спрямованих на модернізацію виробництва і посилення здатності науково-дослідних установ та підприємств створювати і впроваджувати новітні технології, є одним з напрямів структурної інтеграції України з ЄС. Така модель співробітництва забезпечить ефективну участь прикордонних областей України у програмах Європейського інструменту сусідства і партнерства за рахунок залучення до співпраці регіонів, що не мають спільного кордону з країнами ЄС (наприклад, Донецької, Полтавської і Харківської областей).

Головним інструментом забезпечення структурної інтеграції вважаємо регіональні програми міжнародного співробітництва, які повинні розроблятися для кожного регіону та визнача-

тимуть конкурентні переваги і пріоритетні напрями міжнародної співпраці як основу спільних проєктів, наприклад, у промисловості чи науково-дослідній сфері. Міжнародний характер спільних проєктів передбачає залучення зарубіжних партнерів та використання фінансової допомоги програм Європейського Союзу. Відповідно регіональна програма міжнародного співробітництва містить розділи, в яких обґрунтовані пріоритетні галузі співпраці, подається перелік перспективних спільних проєктів та їх учасників, визначаються джерела і обсяги фінансування.

Обов'язковою умовою успішної реалізації вказаних програм є узгодженість з іншими державними документами та міжнародними угодами, що забезпечить комплексне управління міжнародним співробітництвом на регіональному рівні. Врахування критеріїв економічної безпеки при розробці регіональних програм міжнародного співробітництва є важливим для забезпечення позитивного ефекту їх реалізації, оскільки зменшить ризики від прийняття нераціональних управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Оцінка рівня зовнішньоекономічної безпеки регіонів України, здійснена з врахуванням науково-технологічного компоненти, дозволила виділити регіони з небезпечним, загрозливим і нормальним станом зовнішньоекономічної діяльності. Поглиблення кризового стану зовнішньоекономічної безпеки в окремих регіонах зумовлене зростанням технологічної залежності і погіршенням структури експорту внаслідок зменшення частки високотехнологічної продукції. Разом з тим, зміцнення зовнішньоекономічної безпеки регіонів, перехід від передкризового стану до безпечного, відбувається завдяки покращенню показників технологічності зовнішньої торгівлі, про що свідчить аналіз динаміки інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки. Відповідно головним завданням регіональної політики в зовнішньоекономічній сфері має стати зниження загроз, зумовлених неефективною структурою зовнішньої торгівлі, на основі покращення структури промислового виробництва, підвищення наукомісткості продукції, збільшення частки високотехнологічного експорту.

Зміцненню зовнішньоекономічної

безпеки сприятиме активізація інтеррегіонального співробітництва та реалізація міжнародних проєктів, що дозволить в умовах асиметрії регіонального розвитку об'єднувати науково-технічні потенціали та використовувати переваги прикордонного розташування окремих регіонів з метою посилення їх міжнародної конкурентоспроможності. В результаті реалізації міжнародних наукомістких проєктів очікується розвиток високотехнологічних галузей промисловості, що позитивно вплине на зниження виробничих загроз зовнішньоекономічній безпеці, які виникають внаслідок структурних диспропорцій регіонального господарства.

У процесі планування розвитку регіонів та їх участі у міжнародному співробітництві необхідно враховувати критерії економічної безпеки. Цьому сприятиме удосконалення інституційного забезпечення інтеррегіональної співпраці. Зокрема, регіональна програма міжнародного співробітництва, розробка і реалізація якої необхідна для кожного регіону, визначатиме пріоритетні напрями міжнародної співпраці на основі результатів аналізу індикаторів зовнішньоекономічної безпеки та їх динаміки. При цьому варто враховувати ступінь комплементарності регіональних господарських комплексів, що дозволить регіонам максимально використати факторні переваги та сприятиме розвитку міжнародного мережевого співробітництва.

Зважаючи на перспективи укладення між Україною та ЄС нової посиленої угоди на принципах асоціації, яка включатиме створення зони вільної торгівлі, вважаємо актуальними дослідження детермінант економічної безпеки інтеррегіонального співробітництва України з країнами ЄС.

Література:

1. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект: монографія / Л.А. Яремко. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. — 524 с.
2. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. — 2-е изд. — М.: Дело, 2005. — 896 с.
3. Криворотов В.В. Экономическая безопасность государства и регионов: учеб. пособие для студентов вузов / В.В.Криворотов, А.В.Калина, Н.Д.Эришвили. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. — 351 с.
4. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін. За ред. Геєця В.М. — Харків: ІНЖЕК, 2006. — 240 с.
5. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія / З.В.Герасимчук, Н.С.Вавдіюк. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — 244 с.
6. Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60 "Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2011 р.